

خاکشیر

در کتب طب سنتی آن را نوعی از تودری ذکر می‌کنند و در برخی کتب با نامهای «خبه»، «شفتره»، «بذر الخمخم» و «بزر الخمخم» آمده است. در عین حال در بعضی کتب دیگر «بذر الخمخم» را برای تودری ذکر می‌کنند. در اصفهان «خاکشی» و در مازندران گیاه آن را «شلم‌بی» گویند و نام عمومی آن نیز «خاکشیر» است. به فرانسوی *Semence de velar* و *Semence de sisymbre* و به انگلیسی *London rocket* گویند و گیاه آن را به فرانسوی *Herbe de St sophis* و *Sisymbre* می‌نامند. گیاهی است از خانواده *Cruciferae* و نام علمی آن *Descurainia sophia* (L.) webb و مترادفهای آن *Sisymbrium sophia* L. می‌باشد.

مشخصات

گیاهی است یکساله یا دوساله به بلندی حدود 80 سانتی‌متر قسمت پایین گیاه دارای پوششی از کرک و بالای گیاه بدون کرک و در بعضی موارد تمام گیاه بدون کرک است و برگها دارای بریدگی‌های عمیق و 3-2 بار تقسیم شده است. گل‌های آن زردرنگ است. میوه خورجین درازی می‌باشد به طول 35-15 میلی‌متر و عرض یک میلی‌متر به حالت راست و در داخل غلاف خورجین دانه‌ها قرار دارند. تخم آن ریز کمی دراز و در دو رنگ است یکی مایل به قرمز و طعم آن کمی تلخ و دیگری به رنگ قرمز تیره است.

معارف گیاهی، ج 3، ص: 173

این گیاه در اغلب مناطق چین می‌روید و معمولاً از شانگهای و پکن تخم آن به داروخانه‌های سرتاسر چین صادر می‌شود.

در هندوستان در قسمت هیمالیای معتدله از کشمیر تا کومائون در ارتفاعات 4000-1600 متر و ارقامی از آن در پاکستان در پیشاور می‌روید. در ایران گونه یادشده در کلاک کرج، بین تهران و سمنان، توچال دماوند، لشگرک و در مناطق شمالی ایران در مازندران و سایر مناطق شمالی انتشار دارد.

ترکیبات شیمیایی

از نظر ترکیبات شیمیایی در دانه خاکشیر روغن چرب یافت می‌شود و در این روغن چرب مواد لینولئیک اسید¹، لینولنیک اسید²، اولئیک اسید³، اروسیک اسید⁴، پالمی تیک اسید و استئاریک اسید⁵ مشخص شده است. در اسانس

¹ (1) Linoleic acid.

² (2) Linolenic acid.

³ (3) Oleic acid.

⁴ (4) Erucic acid.

روغنی که از تقطیر تخم با بخار تهیه می‌شود مواد بنزیل^۶، آلیل^۷، پروپنیل- ایزوتیو- سیانات^۸ و همچنین آلیل دی‌سولفید^۹ [باسلاس] یافت می‌شود [M .P .E .SE .A].

در گزارش بررسی‌های دیگری درباره ترکیبات شیمیایی خاکشیر چنین آمده است:

در تخم خاکشیر یک اسانس روغنی فرّار وجود دارد که دارای ایزوتیوسیانات^۱، آلیل ایزوتیوسیانات^{۱۱} و آلیل دی‌سولفید^{۱۲} می‌باشد. در تخم خاکشیر روغن چرب ثابت وجود دارد که شامل لینولئیک اسید، لینولئیک اسید، اولئیک اسید، اروسیک اسید، پالمیتیک اسید و استئاریک اسید می‌باشد. این روغن از نوع نیمه‌خشک است.

مقدار اسانس روغنی فرّار تخم خاکشیر در حدود 0/025 درصد می‌باشد [S .G .I .M .P].

گیاه خاکشیر پس از مالش دارای بوی تند نامطبوع و طعم زننده‌ای می‌باشد که این در اثر وجود یک آلكالوئید فرّار در آن است [G .I .M .P].

معارف گیاهی، ج 3، ص: 174

خاکشیر 1. یک گیاه کامل کمی کوچکتر از طبیعی 2. گل (5 برابر طبیعی)

معارف گیاهی، ج 3، ص: 175

خواص - کاربرد

در چین از تخم خاکشیر به عنوان ملین و تب‌بر و برای تسکین التهاب پوست از جمله کهیر استفاده می‌شود.

در هندوستان از گلها و برگهای گیاه به عنوان قابض و داروی رفع کمبود ویتامین C استفاده می‌شود. تخم خاکشیر که تلخ است را برای نرم کردن سینه و به عنوان تونیک و در موارد برونشیت به عنوان تب‌بر و در موارد اسهال خونی استفاده می‌کنند. تخم خاکشیر را برای دفع کرم معده و در موارد سنگ کلیه نیز می‌خورند. مرسوم است 8 گرم از تخم خاکشیر را با شربت قند مخلوط کرده و برای کاهش تب و کهیر بلع می‌کنند.

5) Stearic acid.(5)

6) Benzyl.(6)

7) Allyl.(7)

8) Propenyl -isothiocyanate.(8)

9) Allyl disulphide.(9)

10) Isothiocyanate.(10)

11) Allyl isothiocyanate.(11)

12) Allyl disulphide.(12)

اما از نظر حکمای طب سنتی ایران، خاکشیر از نظر طبیعت گرم و تر است و از نظر خواص معتقدند که برای تقویت معده و هاضمه و ازدیاد اشتها و برای رفع گرفتگی آواز و روشن شدن رنگ چهره مفید است، ضمناً برای کاهش حدت سرخجه، سرخک، جدری یا آبله و شری (مخملک) می‌خورند، نافع است. اگر حدود 6 گرم از آن خورده شود برای اخراج اخلاط سینه و ریه مفید است و اگر مخلوط با شیر خورده شود برای باز شدن رنگ چهره و افزایش نیروی جنسی نافع است. معمول است که آن را در آب یا شیر و به‌رحال با شکر شیرین کرده به صورت شربت می‌خورند. اگر تخم خاکشیر را سنگ‌شو نموده و با گلاب یا آب خالص بجوشانند تا شکفته شود و قدری از آن بخورند قی‌آور است و از آن در موارد مسمومیت که لازم است قی آورده شود استفاده می‌شود. شیافی که از تخم خاکشیر تهیه شود و در مهبل گذارند برای التیام زخم رحم و کمک به وضع حمل مفید است. در برخی مزاجها خوردن خاکشیر ایجاد سردرد می‌کند، در این موارد باید با کتیرا خورده شود. مقدار خوراک آن 8-10 گرم است.

به دانه‌های دو گیاه دیگر نیز خاکشیر گفته می‌شود، یکی به نام علمی *Sisymbrium irio* L. که در اطراف تهران در بوشهر و بلوچستان می‌روید و دیگری *Erysimum repandum* L. که آن هم گیاهی است یکساله و در اطراف تهران، شمال رودبار، مزارع لاهیجان، مزارع غلات منطقه ایسپیلی بیلاق و در آذربایجان در امیرآباد و ابراهیم‌آباد و در غرب در خرم‌آباد، کرمانشاه و در چمنزارهای اطراف بوشهر می‌روید که از تخم آنها به عنوان تخم خاکشیر و با خواص مشابه با آن استفاده می‌شود.¹³

¹³ میر حیدر، حسین، معارف گیاهی، 8 جلد، دفتر نشر فرهنگ اسلامی - تهران، چاپ: هفتم، 1385 ه.ش.